

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

2024/3-SON
ILLOVA TO'PLAM

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

I.I.Rustamova	
Abdulla Qahhorning "Sarob" romanida detallar funksiyasi va dinamikasi	770
G.H.Oxunova	
Badiiy obraz borliqni anglash omili sifatida (Isajon Sultan hikoyalari misolida)	773
G.M.Oripova, F.A.Rahmataliyeva	
Xokku she'riy janrida inson va tabiat tasviri	778
G.Muhammadjonova	
Erkin Vohidovning hajviy asarlarida davr muammolari	782
Sh.D.Maxmidjonov	
Badiiy nutq tiplari va qahramon ruhiy olami talqini (Tohir Malikning asarlari misolida)	787
M.M.Xamidov	
O'zbek adabiyotida tarixiy obraz va uning ifoda usuli	791
O.A.Ahmadjonova, Sh.D.Ma'murova	
Mahmudxo'ja Behbudiy publitsistikasida til o'rganish masalasi va milliy til qadri	795
X.A.Abdulxamidova	
Isajon Sultan romanlarida inson xronotop sifatida	799
J.B.Sayidolimov	
"Makorim ul-axloq" agiografik asar namunasi	803
G.M.Oripova, G.G.Axmadaliev	
Said Ahmadning hikoyanavislik mahorati ("Qorako'z majnun" hikoyasi misolida)	808
I.S.Mannopov, B.D.Rajavaliyev	
"Devoni hikmat"da ishq va oshiqlik talqini	812
S.F.Komilova	
Xalq dostonlarida do'stlik obrazi talqini	817
O.A.Ahmadjonova	
Asqad Muxtorning ayollar psixologiyasini yoritishda uslubiy o'ziga xosligi	820
A.A.Abduraxmonov	
O'zbek lirkasida nuring poetik funksiyasi	824
X.A.Abdulxamidova, G.Sh.Shodiyeva	
"Kutilgan kun" hikoyasida badiiy psixologizm	828

TILSHUNOSLIK

S.N.Fazildinova	
"Farhod va Shirin" dostoni nasriy bayonidagi tasvir vositalarning ifodalaniishi	831
N.K.Ergasheva	
Goals and objectives of the training practice	835
O.A.Axmedova	
Nofilologik oliy o'quv yurtlarida inglz tili terminalogiyasini o'qitishning nazariy asoslari	838
Sh.B.Karimova	
O'zbek tilida kvantitativlikning lug'aviy ifodasi	841
A.U.Akhmedova	
Challenges of using only traditional methods in teaching foreign languages	844
A.U.Akhmedova	
The effects of contemporary teaching methods in teaching foreign languages	850
D.Ganieva, F.Khamidov	
The comparative analysis of internet discourse in Uzbek, Russian and English languages	855
Ш.Аскарова	
Сущность языковой интерференции при изучении Немецкого языка	859
S.Kh.Azimova	
The stages of development of the theory of intercultural pragmatics in linguistics	863
E.B.Yagyaeva	
Talabalar mustaqil ta'liming mohiyati, tuzilmasi va vazifasi	867
E.B.Yagyaeva	
Ingliz tili o'qitish jarayonida talabalarning mustaqil ta'limiini tashkil etish bo'yicha metodik tavsiyalar	870
G.Shodieva	

O'ZBEK LIRIKASIDA NURNING POETIK FUNKSIYASI

ПОЭТИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ СВЕТА В УЗБЕКСКОЙ ЛИРИКЕ

THE POETIC FUNCTION OF LIGHT IN UZBEK LYRICS

Abduraxmonov Abiljon Abdusamatovich

Farg'onan davlat universiteti, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya

Maqolada nuring o'zbek lirikasida qo'llanishining genezis va takomill bugungi davr lirikasida namoyon bo'lish shakllari va ifoda funksiyalari tadqiq etiladi. Nurning adabiy asarda qo'llanishi bo'yicha adabiyotshunoslikdagi munosabatlardan keltiriladi. Shuningdek uning mumtoz adabiyodagi o'rni va ahamiyati belgilab beriladi. Yangi o'zbek adabiyotida, asosan mustaqilligimizdan keyingi yangi davr adabiyotida, xususan lirikasida nurga murojaatning turli shakl va ko'rinishlari ko'proq uchraydi. Nur syujetning etakchi unsurlaridan biri bo'lgan motiv sifatida badiiy asar mazmunini namoyon qilishdagi xizmati yaqqollashganligi aytildi. Nur qo'llanishining 1) ramziy; 2) obrazlashtiruvchi (xarakterlovchi); 3) emotiv funksiyalari Halima Ahmedova she'rlari misolida keltiriladi. Nurning bu funksiyalari yaxlitdan ko'ra uyg'ulashgan – bir necha funksiyali ko'rinishda ko'proq uchrashi aniqlanadi. Bu o'rinda nuring tashqi olamdagl obrazlashtirilgan qiyofasi tasvirlanishi, poetik g'oya ifodasidagi asosiy yo'naltiruvchi vazifasi yana bir bor dalillanadi. Shuningdek nur motivining nuring turli ko'rinish va manbalari vositasida aks etishi holatlan ham uchrashi yoritib beriladi. Ruhoniy hamda dunyoviy munosabat uyg'unlashgan yangi davr adabiyotida nurga munosabat o'ziga xos joziba va emotivlik kasb etganligi, bunda nur badiiy g'oya ifodasida motiv asosida namoyon bo'lib, obrazni xarakterlovchi, emotiv va hattoki obraz ko'rinishidagi funksiyalarini bajarib kelganligi, bularning barchasi o'zbek lirikasida nuring ifodasi o'zining genezis va takomiliga ega ekanligi bilan bog'liqligi dalillanadi.

Аннотация

В статье рассматриваются генезис и совершенство использования света в узбекской лирике, формы его проявления и функции выразительности в современной лирике. Представлены связи в литературоеведении по использованию света в литературном произведении. Также будут определены его место и значение в классической литературе. В новой узбекской литературе, главным образом в литературе нового периода после обретения независимости, особенно в лирике, более распространены различные формы и проявления обращения к свету. Говорится, что свет, как один из ведущих элементов сюжета, является мотивом, и его служба в выражении содержания художественного произведения совершенствуется. 1) символическое использование света; 2) описательный (характеристический); 3) эмотивные функции приведены на примере стихов Халимы Ахмедовой. Определено, что эти функции света чаще встречаются в многофункциональной форме, чем в целом. В этом месте еще раз доказывается описание образа света во внешнем мире, главной направляющей функции в выражении поэтической идеи. Также поясняются случаи, когда световой мотив отражается посредством различных форм и источников света. Тем, что в литературе новой эпохи, где сочетаются духовные и светские отношения, свое очарование и эмоционально приобрело отношение к свету, в котором свет появляется на основе мотива выражения художественной идеи, и выполнило функции характеристики образа, эмотивной и даже в форме образа доказано, что все это связано с тем, что выражение света в узбекской лирике имеет свой генезис и совершенство.

Abstract

The article discusses the genesis and perfection of the use of light in Uzbek lyrics, the forms of its manifestation and the functions of expressiveness in modern lyrics. The connections in literary criticism on the use of light in a literary work are presented. Its place and significance in classical literature will also be determined. In new Uzbek literature, mainly in the literature of the new period after independence, especially in lyric poetry, various forms and manifestations of turning to light are more common. It is said that light, as one of the leading elements of the plot, is a motive, and its service in expressing the content of a work of art is being improved. 1) symbolic use of light; 2) descriptive (characteristic); 3) emotive functions are shown using the example of the poems of Halima Akhmedova. These light functions have been determined to be more common in multifunctional form than in general. In this place, the description of the image of light in the external world, the main guiding function in the expression of a poetic idea, is once again proven. Cases where the light motif is reflected through various forms and light sources are also explained. The fact that in the literature of the new era, where spiritual and secular relations are combined, the attitude towards light has acquired its charm and emotive, in which light appears on the basis of the motive of expressing an artistic idea, and has fulfilled

ADABIYOTSHUNOSLIK

the functions of characterizing the image, emotive and even in the form of an image, it has been proven that all this is due to the fact that the expression of light in Uzbek lyrics has its own genesis and perfection.

Kalit so'zlar: *nur, badiiy ijod, badiiy asar, ramziy g'oya, she'riyat, ijodkor konsepsiysi, shakl va ko'rinish, motiv, mazmun, funksiya, ramzly, obrazli, emotiv, lirik qahramon, makon, olam, genezis, takomil.*

Ключевые слова: *свет, художественное творчество, художественное произведение, символическая идея, поэзия, теорческий замысел, форма и явление, мотив, содержание, функция, символический, образный, эмотивный, лирический характер, пространство, вселенная, генезис, совершенствование.*

Key words: *light, artistic creativity, work of art, symbolic idea, poetry, creative concept, form and phenomenon, motive, content, function, symbolic, figurative, emotive, lyrical character, space, universe, genesis, improvement.*

KIRISH

Hozirgi zamон dunyo adabiyotshunosligida nurning olamni anglashda inson psixologiyasini yuzaga chiqaruvchi muhim omil sifatidagi ahamiyatiga e'tibor qaratilmoqda. Bu esa nurning badiiy asardagi funksiyasi, ijodiy konseptni yuzaga chiqarishdagi, g'oyaviy-estetik xususiyatlarini ifodalashdagi ahamiyati bilan bog'liq nazariy masalalarini chuqr tahlil etish zaruratini keltirib chiqaradi.

O'zbek adabiyoti ham shakliy, ham mazmuniy jihatdan o'ziga xos taraqqiyot va izlanishlar bosqichini bosib o'tdi. Nur vositasida ijodkorlarning ijtimoiy-ma'naviy muammolarga munosabatlarini ifodalashlarining nazariy asoslarini chuqr va mufassal yoritilishi alohida ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR TAHLLILI VA METODOLOGIYA

Qu'oni karim "Nur" surasi 35-oyatida "nur" so'zi yaratguvchining ifoda va ramzi sifatida keltiriladi: *"أَنْ لَهُمْ نُورٌ وَّنَارٌ"* "Olloh osmonlar va yerming nuridir" [1.254] "Nur"ning lug'aviy ma'nosi yorug'lik bo'lib, qorong'ilikning ziddidir. Qorong'ida hech narsa ko'rinnmagani va kishi bilib harakat qilolmagani, ammo yorug'da nima bor-yo'g'ligi ma'lum bo'lib, kishi xavfsiz to'g'ri harakat qilolgani uchun "nur" so'zi hidoyat va uning vositalariga, masalan aql va iymonga nisbatan ham qo'llaniladi." [2.29.]

Tadqiqotchi E.I.Mostepanenko esa nurni badiiy ijodning muhim impulsi ekanligini bildirganicha badiiy asarda ahamiyatini e'tirof etadi: "o'zining tabiiy xususiyati va insonlarga ahamiyati tufayli nur tabiiy va to'laqonli chuqr tashuvchisi va shuning bilan birga badiiy ijod manbai bo'lib qolmoqda" [3. 80.]

O'zbek adabiyotshunosi N.Rahimjonov A.Oripov she'riyatni xususidagi "Nur-hurlik timsoli" nomli maqolasida "Aslida nur obrazini real hayot mag'ziga to'liq jonli, moddiy borliqdir... nur obrazini shaxs va jamiyat psixologiyasidagi yorug'lik va qorong'ulik bilan bog'lab qo'yish u qadar to'g'ri bo'lmas. Uning uchun – ma'naviy va zohiriy – voqelik nurlari o'rtasidagi murakkab va nozik aloqadorlik ko'proq muhimdir. Nur – ular o'rtasidagi hadlarni bir chetga surib, hayot va qalbini bir mehvarda mujassamlashtiradi, shu'lalantiradi" [4. 48.], degan fikrlar bildirib o'tilgan. Olim nurning lirik asardagi ahamiyatini to'g'ri e'tirof etsa-da, biroq sabab, mohiyatini to'liq yoritmay, uning badiiy matnda she'riy san'atlar yaratishdagi ishtirokiga munosabati bilan cheklanadi.

Yana bir adabiyotshunos A.Ulug'ov Halima Ahmedova she'riyatini tahlil qilish jarayonida "Aslida ham hamma nur va zulmat oralig'ida yashaydi. Lekin bu haqiqatni juda kam kishi payqaydi" [5. 178] deya ta'rif beradi. Ammo fikrning asosi, mohiyatini yoritilmay qorong'u qolgan.

NATIJA VA MUHOKAMA

Nur mumtoz adabiyotimizda ijodkor konsepsiyasini yuzaga chiqaruvchi muhim omil, asosiy vosita sifatidagi genezisiga ega.

"Nur asar sarlavhasiga olib chiqilishi orqali ham nur badiiy asar g'oyasining asosiy ochqichi ekanligiga ishora qilinganligi ma'lum bo'ladi. Alisher Navoiyning "Matlai un anvor" ("Nurlarning boshlanishi"), Mashrabning "Mabdai nur" asarları bunga yorqin misoldir. Hattoki, Sharq mumtoz adabiyotining mashhur darg'alar o'z taxalluslarini Qosim Anvor kabi nur bilan bog'lab olishgan. Alisher Navoiy ustozи Abdurahmon Jomiyni "Hazratii Nuran" deb ataydi. Bu yerda nur bilan bog'langan juda katta g'oyaviy maqsad, falsafa mujassamligi bor." [Ta'kid f.f.d., professor H.A.Jo'rayevniki – A.A.]

Yangi o'zbek adabiyotida, asosan mustaqilligimizdan keyingi yangi davr adabiyotida, xususan lirkasida nurga murojaatning turli shakl va ko'rinishlari ko'proq uchraydi. Nur syujetning etakchi unsurlaridan biri bo'lgan motiv sifatida badiiy asar mazmunini namoyon qilishdagi xizmati

yaqqollashdi. Davr she'riyatining yorqin vakillaridan biri Halima Ahmedova ijodi bevosita shunday xususiyati bilan e'tiborli.

Nur qo'llanishini shoira ijodida quyidagi funksiyalarda kuzatamiz:

1) ramziy; 2) obrazlashtiruvchi (xarakterlovchi); 3) emotiv.

Nurning bu funksiyalari yaxlitdan ko'ra uyg'ulashgan – bir necha funksiyali ko'rinishda ko'proq uchraydi.

Tong chertganda qishning billur darichasini,

Nur qushlari kiprigimni silab uyg'otdi. [6.33.]

(H.Ahmedova "Tinchlik")

Ayon bo'lib turibdiki, sutkaning kunduz payti bilan bog'liq jarayonlarning lirk manzarasi qalamga olingan. Bir so'z bilan aytganda nuring yer yuziga – lirk qahramon turgan makon tomoniga tushishi bilan bog'liq. Aslida tong ham nur tushishining boshlanish davri va u "qishning billur darichasini" nur bilan "chertadi". Dastlab "chertish"ni yuzaga keltingan nur keyingi satrdayoq obrazda qiyofalanadi – *nur qushlari*. Aynan shu olamni ko'rish organi bo'lgan ko'zning kipriklarini silab, lirk qahramonni uyg'otishidek lirk manzara chizgilanadi.

Keyingi satrlarda lirk g'oya silsilasi nur motivi bo'ylab yanada yuksala borib, obrazlashgan holda namoyon bo'ladi.

Ilk sevgisin yuragida pinhona tutgan

Sen o'g'limning ko'zlarida o'ynayotgan nur. [6. 33.]

(H.Ahmedova "Tinchlik")

Ayonlashadiki, nur ishq otashi shakliga kiradi.

Yana: Shabnamning ko'ziga cho'miladi nur. ... [6. 56.]

(H.Ahmedova "O'zimga maktub")

Bu o'rinda nuring tashqi olamdag'i obrazlashtirilgan qiyofasi tasvirlanadi. Poetik g'oya ifodasidagi asosiy yo'naltiruvchi vazifasi yana bir bor dalillanadi. "Nur konsepti ijodkorning individual yondashuvidagi badiiy g'oyasini yoritib beradi. Bunda u she'riy kontekstda bevosita ishtirok etgan nur obraziga asoslanadi va nur obraziga turdosh va yondosh bo'lgan tushunchalarni atrofiga birlashtirib, poetik g'oyaning yaxlit, teranroq ifodalanişiga xizmat qildiradi." [7. 26.]

Nuring xarakterlovchi – obrazlashtiruvchi funksiyasini esa quyidagi satrlarda kuzatish mumkin:

Jon muhrini bosay yorug' kun tilxatiga. [6. 33.]

(H.Ahmedova "Tinchlik")

Kun aslida yorug'lik tufayli sodir bo'ladigan jarayon. Ya'ni yer yuziga quyosh nurlarining tushish jarayoni. Ijodkor tomonidan kunni qanday ekanligini xarakterlash orqali uning ko'chma ma'nosiga ham urg'u beradi. Yorug' kun – qorong'i emas. Lirk qahramon o'z jonini kafilligi evaziga kunning tol'e baxsh etishiga bergan "tilxati"ga "muhr bosish" manzarasi tasvirlanadi.

Xuddi yuqoridaq kabi nuring funksiyasini quyidagi satrlarda ham kuzatamiz:

Kelajakning beshigini tebratuvchisan,

Umid bog'in ko'kartirgan ham nurli bog'bon. [6. 33.]

(H.Ahmedova "Tinchlik")

Endi bu o'rinda g'ayrioddiy o'xshatish qo'llanadi – nurli bog'bon. Mavhum ot bo'lmish umidning bog'ini bog'bonning nurlisigina ko'kartira olishiga go'yoki syureal olam manzarasidek tasvirlab beradi. Umid kabi fazilatlarni faqatgina nur yarata olishi ta'kidlanadi.

Shuningdek nur motivining nuring turli ko'rinish va manbalari vositasida aks etishi holatlari ham uchraydi. Nuring osmondag'i quyosh, oy, yulduz, yerdagi olov, kattalik ko'rinishi shu'la, yog'du kabi manba va shakllarida namoyon bo'ladi.

Quyosh taronasin buzmasi g'amlar. [6.79.]

(H.Ahmedova "Qobiqlar")

Osmon zangor tortib borar,

Qish o'rtasida

Zarbof to'nni kiyar quyosh qadim elchidek. [6.33.]

(H.Ahmedova "Tinchlik")

Ko'rinishdiki, quyoshdan kelayotgan nur tarona shaklida, qish pallasidagi nurlarining turlicha bo'lishi esa zarbof to'rga o'xshatiladi.

ADABIYOTSHUNOSLIK

Nurning kichraygan shakli esa lirik qahramonning psixologik dramatizmini yoritib berishga xizmat qiladi.

*Men ketaman, ammo dunyo ortidan emas,
Qonim ichra yongan gulxan shu'lasi tomon. [6: 81.]
(H.Ahmedova "...YOding olis.")*

XULOSA

Demak, o'zbek lirkasida nuring ifodasi o'z genezis va takomiliga ega. Har bir tarixiy davrning ijtimoiy-ma'naviy munosabatlardan kelib chiqqan holda nurga munosabat ko'rinishlari o'zgarib, shakllanib kelgan. Ruhoniylar hamda dunyoviy munosabat uyg'unlashgan yangi davr adabiyotida nurga munosabat o'ziga xos joziba va emotivlik kasb etgan. Bunda nur badiiy g'oya ifodasida motiv asosida namoyon bo'lib, obrazni xarakterlovchi, emotiv va hattoki obraz ko'rinishidagi funksiyalarini bajarib kelganligi ma'lum bo'ladi. Bir so'z bilan aytganda. Bularning barchasi o'zbek lirkasida nuring ifodasi o'zining genezis va takomiliga ega ekanligini dalillaydi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Куръон карим. (Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур). – Т.: Чўлпон, 1992.
2. Муҳаммадий Н.. Нурнома ва уларнинг янгича талқини –Т.: Ўз.Р. ФА, Фан, 2003.
3. Мостепаненко Е.И. Свет в природе как источник художественного творчества. Художественное творчество. Вопросы комплексного изучения. Человек - Природа - Искусство. - Л.: Наука, 1986.
4. Раҳимжонов Н. Мустақиллик даври ўзбек шеърияти. –Т.: Фан, 2007
- 5 Улугов А. Хур гулсан, ҳаёт. / Шарқ юлдузи, 2010, №2.
6. Ҳалима Аҳмедова. Яшил. –Т.: Узбекистон, 2016.
7. Абдурахмонов А. Нур ва сурур. – Фарғона, 2022.